

# Erős Ferenc

## Önéletrajz, napló, levelezés: analitikusok és páciensek önvallomásai

A pszichoanalízis célja Freud alapvető munkái szerint az, hogy a kora gyermekkori lelki élet elfojtott emlékeit felszínre hozza. Az elfojtás megszüntetése a személy saját élettörténetének autentikus megismeréséhez és birtokbavételéhez vezet, ily módon adva koherens értelmet az életrajz korábban töredékes, hiányos szövetének. Freud „archeológiai” módszere nem az élettörténet fakticitásának rekonstruálására törekedett, hanem a *pszichikus* realitás feltárására, annak megmutatására, hogy a gyermek az objektíve adott helyzeteket és eseményeket miként észlelte, miként élte át és hogyan dolgozta fel őket. A terápia során feltárt élettörténetek főként *esettanulmányokként* kerültek rögzítésre; ezek azonban természetesen nem tekinthetők valódi életrajznak, amelynek célja – csakúgy, mint az önéletrírásnak, Philippe Lejeune szavaival – „nem egyszerűen a valószerűség, hanem a való hasonlítás, nem a ‘valóság effektus’, hanem a valóság képe”.<sup>1</sup> Nem tekinthetők szűkebb értelemben vett tudományos vagy történeti diskurzusoknak sem, inkább a fikciós műfajokhoz állnak közelebb. Ezt Freud maga is megfogalmazta, már az 1895-ben Josef Breuerral közösen publikált *Tanulmányok a hisztériáról* című munka egyik – Freud által írott – esettanulmányához fűzött megjegyzésében: „Nem voltam mindig pszichoterapeuta, hanem helyi diagnózisok és elektroprognosztika közepette nevelkedtem, mint más neuropatológusok, és még nekem is furcsa, hogy az általam leírt kórtörténetek úgy olvashatók, akár egy novella, és úgyszólván nélkülözik a tudományosság komoly jellegét. Azzal kell vigasztalnom magam, hogy ezért nyilvánvalóan inkább tehető felelőssé a tárgy természete, semmint az én személyes elfogultságom. A helyi diagnosztika és az elektromos hatás kiváltotta reakciók a hisztéria tanulmányozásában éppenséggel nem célravezetőek, míg a lelki folyamatok részletes bemutatása, ahogy az íróktól megszoktuk, megengedi, hogy néhány kevésbé szokásos pszichológiai módszer alkalmazásával mégis valamiféle betekintést nyerjek a hisztéria lefolyásába. Az efféle kórtörténeteknek olyan elbírálás alá kell esniük, mint a pszichiátriaiaknak, azonban van egy előnyük ez utóbbiakkal szemben: nevezetesen, felszínre kerülhet a kórtörténet és a betegség tünetei közötti belső kapcsolat, melyet más pszichózisok biográfiáiban hiába keresünk.”<sup>2</sup>

Azt is mondhatnánk talán, hogy Freud új műfajt alkotott, a történeti esettanulmányét, amelynek narratív struktúrája kettős alapon nyugszik.<sup>3</sup> Egyrészt a *kórtörténeten*, amely a beteg elmondásán alapul, másrészt a *kezeléstörténeten*, ama folyamat leírásán,

<sup>1</sup> Philippe Lejeune: *Önéletrajz, élettörténet, napló*. Válogatott tanulmányok. L'Harmattan, Bp., 2003. 37. old.

<sup>2</sup> Josef Breuer–Sigmund Freud: *Tanulmányok a hisztériáról* [részlet]. In: Sigmund Freud. *Válogatás az életműből*. Európa, Bp. 2003. 95–96. old.

<sup>3</sup> Lásd erről: Marno Dávid: *A pszichoanalitikus narratíva*. Thalassa, 2001/2–3. sz. 3–54. old.

amelynek során a terapeuta számára feltárul a betegség természete, a tünetek *jelentése*. Az esettanulmányban e két struktúra kapcsolódik össze egyetlen metanarratívummá, a páciens és a terapeuta által közösen megkonstruált történeté, amely létrehozza a konszenzuális értelmezés alapját, és egyszersmind elvezethet kettejük interszubjektív kapcsolatuk végeredményéhez, a gyógyuláshoz, vagy éppen a kudarchoz. Az esettanulmányok tehát *nem* élettörténetek; az alany életfolyamatának csak olyan epizódjait vagy csomópontjait emelik ki, amelyek a teoretikus fogalmi rendszer és az interpretáció szempontjából fontosnak bizonyultak. Zömükre a *töredékesség* jellemző, még akkor is, ha azok önmagukban zárt, koherens, sőt novellisztikus formában kerülnek bemutatásra. E töredékesség szélsőséges példája a Dóráról szóló esettanulmány,<sup>4</sup> amelyet nem pusztán a leírásnak, hanem Freud nőiségről alkotott képének töredékessége, a nők „hiányos”, „töredékes” lényként való felfogása került utólagos értelmezések és viták keresztütiébe.<sup>5</sup> A „Dóra-történet” előszavában Freud mindenesetre leszögezi, hogy „nincs más lehetőség, mint hogy kövessem azon kutatók példáját, akik már attól is boldogok, ha hosszú nyugvásukból végül napvilágra tudják hozni a felbecsülhetetlen értékű, ám hiányos régiségek maradványait. A hiányzó láncszemeket más analízisek mintája alapján pótolom, de lelkiismeretes archeológushoz hasonlóan minden esetben megmondom, hol végződik a hitelesség, és hol kezdődik a saját konstrukcióm.”<sup>6</sup>

Az archeológiai hasonlat – vagyis a koherencia hiányainak „kipótlása” saját konstrukciókkal – még inkább helytállóan látszik egy másik műfajra, a *pszichobiográfiára*. Freudnak a páciensekről szóló esettanulmányai mellett jellegzetes műfaja volt a pszichobiográfia, amely korábban élt emberek személyes dokumentumai, alkotásai, önéletrajzai, naplói, vagy a róluk szóló életrajzok és legendák alapján készültek. Ilyen például a Leonardo da Vinciről,<sup>7</sup> Dosztojevszkijről,<sup>8</sup> az ördög által megszállt XVII. századi festőről, Christoph Haitzmannról,<sup>9</sup> valamint a vallásalapító Mózesről szóló tanulmánya<sup>10</sup>, nem utolsósorban pedig egy „egy önéletrajzilag leírt paranoia-esetről”, Schreber bírósági elnök pszichózisáról szóló elemzése.<sup>11</sup> Élő kortársairól csak egyetlen ilyen pszichobiográfiai művet készített Freud, a Woodrow Wilson amerikai elnökről szóló értekezést, amelyet valójában William C. Bullitt amerikai diplomata írt, Freud csupán közreműködőként szerepel benne.<sup>12</sup> Ezek a pszichobiográfiák – az esettanulmányokhoz hasonlóan – ugyancsak a jelentősnek tartott élettörténeti epizódok és folyamatok bemutatására és értelmezésére szorítkoznak.

<sup>4</sup> Sigmund Freud: *Egy hisztéria-analízis töredéke* [A Dóra-eset]. In: Sigmund Freud: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* Cserépfalvi, Bp., 1993. 17–110. old.

<sup>5</sup> Lásd Toril Moi: *Férfitulalom: Szexualitás és episztemológia Freud Dórájában*. In: Csabai Márta – Erős Ferenc (szerk.): *Freud titokzatos tárgya. Pszichoanalízis és női szexualitás*. Új Mandátum, Bp., 1997. 131–145. old.

<sup>6</sup> Uo. 23. old.

<sup>7</sup> Sigmund Freud: *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke*. In: Sigmund Freud: *Művészeti íráások. Filum*, Bp., 2001. 115–199. old.

<sup>8</sup> *Dosztojevszkij és az apagyilkosság*. In: Sigmund Freud: *Művészeti íráások* 283–303. old.

<sup>9</sup> Sigmund Freud: *Eine Teufelsneurose im siebzehnten Jahrhundert*. Imago, 1923. Bd. 9. S. 1–34.

<sup>10</sup> Sigmund Freud: *Mózes, az ember és az egyistenhit*. In: Sigmund Freud: *Mózes. Michelangelo Mózese*. (Két tanulmány) Európa, Bp., 1987. 7–210. old.

<sup>11</sup> Sigmund Freud: *Pszichoanalitikus megjegyzések egy önéletrajzilag leírt paranoia-esethez (Dementia paranoides)*. [Az úgynevezett „Schreber-eset”.] In: Sigmund Freud: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* Cserépfalvi, Bp., 1993. 277–340. old.

<sup>12</sup> Sigmund Freud and William C. Bullitt: *Thomas Woodrow Wilson: Twenty-Eighth President of the United States – A Psychological Study*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1967.

Többnyire főként didaktikus célt szolgálnak; a pszichoanalízis értelmezési módjainak, metapszichológiai fogalmainak érvényességét világítják meg – a közvetlen terápiás folyamaton, a klinikai tapasztalatokon kívül eső területeken.

Az életrajzok (a pácienseké és a híres embereké) azáltal kapnak különös jelentőséget Freud műveiben, hogy kanonizálják azokat a szabályokat és fogalmakat, amelyeknek segítségével megragadhatók a művész vagy más „nagy ember” lelki fejlődésének tipikus jegyei, mozzanatai, fő motivációi és alapvető konfliktusai, amelyek Freudnál az univerzalizisztikusan felfogott Ödipusz-komplexus köré szerveződnek. Ezt a pszichobiográfiai műfajt fejlesztette azután tovább Erik H. Erikson *pszichotörténetévé*, amelyben e tipikus jegyek és konfliktusok az *identitás*, illetve az *identitásválság* fogalma köré szerveződnek.<sup>13</sup>

Az életrajzok mellett Freud műveiben gyakran találkozunk *önéletrajzi* epizódok említésével is. Ezek gyakran ugyancsak illusztratív és didaktikus célokat szolgálnak. Legnyilvánvalóbb ez az *Álomfejtés*ben, ahol Freud részben saját álmainak elemzése útján mutatja be az álmok forrásait és funkcióit, az álommunka eszközeit és az álmok megfejtésének technikáit. Ugyanakkor Freud saját álmainak leírása során erőteljesen támaszkodik a *cenzúra* eszközére, amely elmélete szerint az álmok eltorzulásaiban központi szerepet játszik. Ám hozzát teszi, hogy „minél szigorúbban működik a cenzúra, annál messzebbre megy az alakoskodás, annál élelméjűbb az a mód, ahogyan az olvasót az eredeti értelemnek mégis nyomára vezeti”.<sup>14</sup>

Ez a „nyomolvasás” a pszichoanalízis történetével és Freud életművével foglalkozó pszichoanalitikusok, tudomány- és eszmetörténészek egyik legizgalmasabb „hobbijává” vált az utóbbi évtizedekben. Az *Álomfejtés* rejtett narratív biográfiai struktúrájának egyik legeredetibb, történeti szempontú feltárása az amerikai eszmetörténész, Carl I. Schorske nevéhez fűződik. Schorske Freud *Álomfejtéséről* szóló alapvető, 1973-as tanulmányában<sup>15</sup> mutat rá arra a sajátos kettősségre, amely Freudnak ezt az alapművét jellemzi. A könyv felépítése Schorske szerint első megközelítésben tökéletesen megfelel a tudományos értekezések szokványos felépítésének. Fejezetről fejezetre hatol egyre mélyebbre, újabb és újabb szempontból világítja meg az álmoknak lelki működésünkben játszott szerepét. A műnek azonban van egy rejtettebb, személyesebb rétege is, amelyben – a tudományos fogalmak és hipotézisek rendszerén túl – a szerző mint *szubjektum* mutatkozik meg. Freud önvallomása ez, amely saját álmainak anyagát és hozzájuk fűzött kommentárokat tartalmazza. Ezen önanalízis révén feltárulnak azok a kulcsélmények, amelyek a fiatal Freud pályafutását, emberi és tudósi fejlődését, társadalmi tapasztalatait meghatározták. Freud *tudományos* műve Schorske szerint ily módon a világirodalom nagy vallomásainak sorába tartozik: mintha Szent Ágoston az *Istenállamba*, Rousseau pedig az *Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* című művébe szötte volna bele *Vallomásait*.

Sok más helyen is találunk olyan epizódokat, amelyeknek önéletrajzi háttere valószínűsíthető vagy kikövetkeztethető, például *A mindennapi élet pszichopatológiájában* elemzett elvétések, felejtések, nyelvbtlások között.<sup>16</sup> Freud azonban nemcsak többé vagy kevésbé rejtjelezett példák forrásaként használta saját életének epizódjait, hanem önálló önéletrajzi írásokban is feldolgozta őket – noha ezek elsősorban tudományos életútjának és moz-

<sup>13</sup> Erik H Erikson: *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat, Bp., 1991.

<sup>14</sup> Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Helikon, Bp., 1986. 109. old.

<sup>15</sup> Carl. F. Schorske: *Politika és apagyilkosság Freud Álomfejtésében*. In: Carl. F Schorske: *Bécsi századvég*. Helikon, Bp., 1998. 164–186. old.

galomszervező tevékenységének állomásait, szakmai konfliktusainak és küzdelmeinek ábrázolását, nem pedig személyes életének intimebb történéseit tartalmazza.<sup>17</sup> Freud önéletrajzi írásaiban alkotta meg azt az önmitológiát, amely azután Ernest Jones monumentális Freud-biográfiájának alapja lett, és amely hosszú ideig domináns módon meghatározta a pszichoanalízistörténet-írás domináns nézőpontját is.

A pszichoanalízisben – Freud nyomán – elterjedtté vált a rövidebb-hosszabb esettanulmányok közzététele. De a pszichoanalízis hőskorszakában más, „hibrid” műfajok is születtek, például „talált szövegek”, elsősorban *naplók* publikálása. Ilyen „talált szövegként” tette közzé 1919-ben Freud első női követőinek egyike, Hermine von Hug-Helmut bécsi pszichoanalitikus egy Greta Lainer nevű tizenéves leány naplóját, amelyről azonban később kiderült, hogy szerzője valószínűleg maga Hug-Helmut volt.<sup>18</sup> Ferenczi Sándor pedig 1925-ben közölte korábbi páciense, egy öngyilkossá lett fiatal nő páciensének feljegyzéseit *Egy proletárlány gyermekkor. Feljegyzések egy 19 éves öngyilkos lány első tíz életévéről* címmel.<sup>19</sup> Ez az első személyben megírt önéletrajz feltehetőleg autentikus, bár megformálása Ferenczi keze nyomát viseli: az eredetileg magyarul írott feljegyzések csak német fordításban váltak ismertté. 1912-ben jelent meg – Brenner József néven – Csáth Géának *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* című tanulmánya, amely azután kissé félrevezető módon *Egy elmebeteg nő naplója* címmel látott újra napvilágot. Ez ugyanis – ellentétben Csáth Géza saját *Naplójával* – valójában nem napló, hanem részletes kórrajz, amelyet a páciens, G. kisasszony feljegyzéseiből és kijelentéseiből vett idézetekkel illusztrált a szerző. (*Egy elmebeteg nő naplója. Csáth Géza ismeretlen orvosi tanulmánya. A szöveget gondozta és sajtó alá rendezte Szajbély Mihály, Magvető, Bp., 1978*)

Az ilyen „talált szövegek”, fiktív vagy valódi naplófeljegyzések mellett figyelemre méltóak a pszichoanalitikusok *saját naplói*, amelyek jóval haláluk után kerültek publikálásra. Ezek közül a legismertebbek az orosz pszichoanalitikusnak, Carl Gustav Jung egykori zürichi páciensének és szerelmének, a korai pszichoanalízis egy másik jelentős nőalakjának, Sabina Spielreinek feljegyzései, amelyek ugyancsak „talált szövegként” kerültek elő 1977-ben a genfi egyetem pincéjéből.<sup>20</sup> Az egyik legfontosabb, életrajzi, elméleti és történeti szempontból pedig legérdekesebb ilyen napló Ferenczi Sándor 1932-ben németül írt, és először csak a nyolcvanas években publikált, forrásértékű *Klinikai naplója*.<sup>21</sup>

---

<sup>16</sup> Az ebben a műben elemzett elvétések és felejtések feltételezhető önéletrajzi háttéréről lásd Michael Molnar: *Reading the look*. In: Sander L. Gilman, Jutta Birmele, Jay Geller and Valerie D. Greenberg (eds.): *Reading Freud's Reading*. New York University Press, New York and London, 1994. pp. 77–90.; Margaret E. Owens, Forgetting Signorelli: *Monstrous Visions of the Resurrection of the Dead*. American Imago Volume 61, Number 1, Spring 2004, pp. 7–33.; Albrecht Hirschmüller: *Evidence for a Sexual Relationship between Sigmund Freud and Minna Bernays?* American Imago – Volume 64, Number 1, Spring 2007, pp. 125–129; Peter L. Rudnytsky: *Freud and Oedipus*. Columbia University Press, New York, 1982; Peter Swales: *Freud, Minna Bernays, and the conquest of Rome: New light on the origins of psychoanalysis*. New American Review, 1982, 1, pp. 1–23.; Douglas A. Davis: *Freud's Unwritten Case*. Psychoanalytic Psychology, 1990, 7, pp. 185–209.

<sup>17</sup> Sigmund Freud: *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi, Bp., 1993.

<sup>18</sup> Hermine von Hug-Helmut: *Tagebuch eines halbwüchsigen Mädchens. Von 11 bis 14 1/2 Jahren*. Quellenschriften zur seelischen Entwicklung Nr. 1 Wien, 1919.

<sup>19</sup> Ferenczi Sándor: *Egy proletárlány gyermekkor. Feljegyzések egy 19 éves öngyilkos lány első tíz életévéről*. Thalassa 2004/3. sz. 127–154. old.

<sup>20</sup> Sabina Spielrein: *Naplórészletek (1909–1912)*. Thalassa. 2006/1. 49–62. old.

<sup>21</sup> Ferenczi Sándor: *Klinikai napló 1932*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1996.

A privát naplók, feljegyzések mellett<sup>22</sup> nem kevésbé érdekesek a pszichoanalitikusok által írt és publikált, vagy publikálásra szánt memoárok és önéletrajzok. Ezek közül – Freud már említett önéletrajzi írásai mellett – az egyik legismertebb Jung *Emlékek, álmok, gondolatok* című önéletírása.<sup>23</sup> Voltak analitikusok, akik a fikciós vagy félig fikciós műfajokkal is kísérleteztek. Georg Groddeck német orvos, pszichoanalitikus és költő, Ferenczi Sándor barátja, Füst Milán levelezőtársa, akinek alakja Füst *Doktorkisasszony* című regényében is megjelenik,<sup>24</sup> 1919-ben adta ki *Der Seelensucher* (A lélekkereső) című pszichoanalitikus regényét.<sup>25</sup> Hollós István, a magyar pszichoanalitikus mozgalom egyik kiemelkedő alakja két – önéletrajzilag ihletett – fikciós művet írt. *Búcsúm a Sárga Háztól* címmel egy fiktív személy, Doktor Pfeiflein Telemach feljegyzéseit tett közzé;<sup>26</sup> *Az ismeretlen fuvaros* című elbeszélése sokáig kéziratban maradt, s csak nemrégiben publikálták.<sup>27</sup> Gyömrői Editnek, József Attila analitikusának Rényi Edit néven írt önéletrajzi regénye, a *Gegen den Strom* kalandos utakat járt be magyar könyvkiadóknál, de csak egy rövid részlet jelent meg belőle legutóbb.<sup>28</sup> Újabban Julia Kristeva, a bolgár származású francia szemiotikus, irodalomteoretikus és pszichoanalitikus tűnt fel regényeivel, amelyekben az analitikus témákat teoretikus fejtegetésekkel, önéletrajzi és krimielemezzel vegyíti.<sup>29</sup>

Külön „műfajt” alkotnak a *páciens-naplók*, amelyek egyszerre lehetnek önéletrajzi, olykor irodalmi értékű dokumentumok, és ugyanakkor elsőrendű források a terápiai folyamatnak, a kezelés történetének, az analitikus személyének, módszereinek, értelmezéseinek és reflexióinak megismeréséhez. A páciens-naplók szerzői közül többen maguk is terapeuták lettek. Ilyen páciens-naplónak is tekinthetők Sabina Spielrein említett feljegyzései, amelyekben az orosz analitikus a Junggal való terápiás és szerelmi kapcsolat élményét dolgozza fel. Freud a húszas években több amerikai pácienssel kezelt, akik maguk is neves pszichiáterek lettek. Ilyen páciens volt Smiley Blanton<sup>30</sup> és Abram Kardiner<sup>31</sup>, akik mindketten megírták emlékeiket a Bécsben töltött időszakról. Több egykori Freud-páciens saját analizisével kapcsolatos emlékei láttak napvilágot. Ernst Blum svájci pszichiáter, akit a húszas évek elején kezelt Freud, részletes feljegyzéseket készített analitikusával való találkozásairól; ezek évekkel Blum halála után, 2006-ban jelentek meg nyomtatásban.<sup>32</sup> Örök életére páciens maradt viszont Szergej Pankejev, Freud „Farkasember” néven elhíresült orosz páciense, akinek önéletrajza ugyancsak olvasható, részleteiben magyarul is.<sup>33</sup> Hilda Doolittle amerikai költőnő H. D. néven tette közzé emléket Freuddal folytatott analizisé-

<sup>22</sup> Lásd Freud saját noteszbejegyzéseit is: Michael Molnar (szerk.): *Sigmund Freud Tagebuch 1929–1939*. Kürzeste Chronik. Stroemfeld, Verlag, Frankfurt am Main, Basel, 1996.

<sup>23</sup> Carl Gustav Jung: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa, Bp., 1987.

<sup>24</sup> Lásd erről: Hárs György Péter: *A Ferenczi Groddeck–Füst Milán háromszög*. *Thalassa* 2004/2. sz. 45–84. old.

<sup>25</sup> Georg Groddeck: *Der Seelensucher. Ein psychoanalytischer Roman*. Stroemfeld Verlag, Frankfurt a. M. und Basel, 1998.

<sup>26</sup> Hollós István: *Búcsúm a Sárga Háztól. Doktor Pfeiflein Telemach különös írása az elmebeteg felzabálásáról*. Genius, Bp., 1927 (új kiadás: Cserépfalvi, Bp., 1990).

<sup>27</sup> Hollós István: *Az ismeretlen fuvaros*. Az ÉLET Mentálhigiénés Egyesület, Bp., 2003.

<sup>28</sup> Rényi Edit: *Az ár ellen (önéletrajzrészletek)*. Múlt és Jövő, 2007/1., 78–84. old. Lásd még Borgos Anna *Gyömrői Edit Berlinben* című tanulmányát is, uo. 85–89.

<sup>29</sup> *Les Samouraïs* (Szamurájok), 1990; *Le Vieil Homme et les loups* (Az öregember és a farkasok), 1991; *Possessions* (Megszállottságok), 1996; *Meurtre à Byzance* (Gyilkosság Bizáncban), 2004.

<sup>30</sup> Smiley Blanton: *Diary of my analysis with Sigmund Freud*. Hawthorne Books, New York, 1971.

<sup>31</sup> Abram Kardiner: *Mein Analyse bei Freud*. Kindler Verlag, München, 1979.

<sup>32</sup> Manfred Pohlen: *Freuds Analyse. Die Sitzungsprotokolle Ernst Blums*. Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 2006.

ról.<sup>34</sup> Sok más páciens-napló mellett ebbe a műfajba sorolhatjuk az olyan „talált szövegeket” is, mint Juhász Gyula *Pato-logika*, vagy József Attila *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*<sup>35</sup> című írását is.

A publikált műveken – közöttük az esettanulmányokon, valódi vagy fiktív önéletrajzokon és önéletrajzi töredékeken, naplókön – kívül a pszichoanalitikus mozgalom történetének és egyes szereplői élettörténetének fő forrását a pszichoanalitikusok fennmaradt *személyes levelezései* képezik. „Ne felejtjük el, hogy a psza.-mozgalom mint olyan: fikció. Nem fiktívek ellenben azok az emberek, akik egy mozgalomban részt vesznek, és azokat, akik most a psza.-ban mozgalomcsinálással vannak elfoglalva, őszintén szólva, nem sokra tartom”<sup>36</sup> – írta egyik levelében Freudnak Otto Rank. Freud hosszú élete során több mint húszezer levelet írt, családtagjainak, kor- és pályatársainak, kollégáinak. Freud kiterjedt levelezésének jelentős részét publikálták már, így a menyasszonyával, Martha Bernaysszal,<sup>37</sup> ifjúkori barátjával, Eduard Silbersteinnel, majd az *Álomfejtés* születésében jelentős szerepet játszó Wilhelm Fliesszel,<sup>38</sup> leányával, Anna Freuddal<sup>39</sup>, továbbá későbbi analitikus kollégáival folytatott levelezése (Jung,<sup>40</sup> Ferenczi, Karl Abraham,<sup>41</sup> Max Eitingon,<sup>42</sup> Ernest Jones,<sup>43</sup> Lou Andreas-Salome,<sup>44</sup> Oskar Pfister,<sup>45</sup> Ludwig Binswanger<sup>46</sup> stb.), továbbá más híres kortársakkal (a többi közt Rainer Maria Rilkével, Thomas Mannal, Einsteinnel, Romain Rolland-nal, Arnold és Stefan Zweiggel) váltott más levelei.<sup>47</sup> De a pszichoanalitikus kollégák nemcsak Freuddal, hanem egymással is leveleztek. Nyomtatásban is megjelent például Groddeck és Ferenczi levelezése,<sup>48</sup> Ernest Jones és Ferenczi levelezésének kiadása pedig előkészületben van.

<sup>33</sup> Szergej Pankejev: *Emlékeim Sigmund Freudról*. Thalassa 2006/1. sz. 5–22. old.

<sup>34</sup> H. D. [Hilda Doolittle]: *Tisztelgés Freud előtt*. Thalassa 2006/1. sz. 63–74. old.

<sup>35</sup> A két dokumentummal kapcsolatban lásd: Hárs György Péter–Komálovics Zoltán: *A tárgyvesztés nyelve: az irodalom margóján*. Thalassa 2005/2–3. sz. 63–80. old.

<sup>36</sup> A levelet a Freud–Ferenczi levelezés egyik lábjegyzetében idézik (III/1. köt. 242. old. 1. lábjegyzet). Sigmund Freud–Ferenczi Sándor. *Levelezés*. I/1. – II/2. kötet. Szerkesztette: Eva Brabant, Ernst Falzeder, Patrizia Giampieri-Deutsch, Haynal André tudományos irányításával. A magyar kiadást sajtó alá rendezte és szerkesztette Erős Ferenc és Kovács Anna. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, Bp., 2000–2005.

<sup>37</sup> Sigmund Freud: *Brautbriefe: Briefe an Martha Bernays aus d. Jahren 1882–1886*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1988.

<sup>38</sup> Sigmund Freud, *Briefe an Wilhelm Fließ 1887–1904. Ungekürzte Ausgabe*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1986.

<sup>39</sup> Sigmund Freud, Anna Freud: *Briefwechsel*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2006.

<sup>40</sup> Sigmund Freud, Carl Gustav Jung: *Briefwechsel*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1974.

<sup>41</sup> *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham*. 1907–1925. Karnac Books, London, 2002.

<sup>42</sup> Sigmund Freud–Max Eitingon, *Briefwechsel 1906–1939*. Edition diskord Verlag, Tübingen, 2004.

<sup>43</sup> Ernest Jones, Sigmund Freud: *Briefwechsel 1908–1939*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2003.

<sup>44</sup> Sigmund Freud und Lou Andreas-Salomé: *Briefwechsel*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1980.

<sup>45</sup> Sigmund Freud und Oskar Pfister. *Briefe 1909–1939*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1980.

<sup>46</sup> Sigmund Freud–Ludwig Binswanger: *Briefwechsel 1908–1938*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1992.

<sup>47</sup> Sigmund Freud, *Briefe 1873–1939*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1980.

<sup>48</sup> Sándor Ferenczi, Georg Groddeck: *Briefwechsel*. Stroemfeld Verlag, Frankfurt am Main, Basel, 2006.

A pszichoanalízis korai történetében a levelezésnek különleges szerepe volt a mozgalom szervezésében, belső konfliktusainak, személyes és szakmai vitáinak kezelésében. A magánlevelek mellett különös jelentőségre tettek szert az úgynevezett körlevelek (*Rundbriefe*), amelyeket Freud „titkos bizottságának” tagjai váltottak egymással (Freud, Ferenczi Sándor, Ernest Jones, Karl Abraham, Max Eitingon, Hanns Sachs, Otto Rank)<sup>49</sup>, vagy az a levelezés, amely 1933 után az emigráns Otto Fenichel, a pszichoanalitikus-mozgalom marxista ellenzékének vezéralakja és eszmetársai, köztük Gyömrői Edit és Siegfried Bernfeld között folyt.<sup>50</sup>

Ezek a levelek a pszichoanalízis „magán-” és „félhivatalos” történetéhez tartoznak. A levelezéskorpusz egésze ugyanakkor lényegi részét képezi a mozgalom egész történetének, amely igen nagy mértékben tradícióközösségen és élményközösségen, e közösség tagjainak, valamint páciensek és a vonzaskörükbe került más személyek sűrű, olykor szinte áttekinthetetlen hálózatán alapul. E tradícióközösség történetének megismerése valójában emlékeztörténet, amelyet – Jan Assman megfogalmazása szerint – „nem a múlt mint olyan érdekli, hanem a múlt csak úgy, ahogy emlékeznek rá. A hagyományozódás ösvényeit, az intertextualitás hálóját, a múlt olvasatának diakronikus kontinuitásait és diszkontinuitásait vizsgálja”.<sup>51</sup> A levelek kiegészítik és elmélyítik az orális tradíció-áthagyományozódást, amely a pszichoanalízis transzmissziójának és terjedésének legfontosabb eszköze volt. Freud emlékeztörténelmi fő műve, a *Mózes és az egyistenhit* éppen ezeket a hagyományozódási ösvényeket világítja meg.

A pszichoanalitikus mozgalomban domináló hagyományátadási formák teszik érthetővé a mozgalom önmisztifikálásra irányuló hajlamát, amelyet azután a „hivatalos” történetírók is átvettek, így a már említett Ernest Jones, Sigmund Freud első számú biográfusa. A levelek persze torzíthatják is az emlékeztörténelem jól bejárt ösvényeit és az önmisztifikáció képeit; érthető tehát, hogy a különféle publikált levelezések szövegét a jogtulajdonosok és a szerkesztők erőteljes cenzúrázásnak vetették alá, elsősorban Freud leveleiből hagytak ki egész passzusokat, s a szövegeken torzítást, hamisítást, szépitést hajtottak végre. Ennek részben praktikus okai voltak (még élő személyek, páciensek vagy a leszármazottak személyiségi jogai), másrészt viszont kifejezetten ideológiai és mozgalompolitikai, például az „örültnek” nyilvánított Wilhelm Reich mozgalomból való kizárása valódi okainak és körülményeinek agyonhallgatása. A levelek szövegeinek helyreállításával, csonkítatlan formában való (újra)kiadásával napjainkban számos kutató és archivista dolgozik, számos anyag azonban még évtizedekre zárva van.<sup>52</sup>

Sigmund Freud és Ferenczi Sándor 1908-tól 1933-ig tartó levelezése, amely már magyar nyelven is teljes egészében hozzáférhető, ilyen torzításokat nem tartalmaz. Kiadásának története (a levelezés első kötete 1993-ban jelent meg először, franciául) önmagában is jól mutatja, hogy az emlékeztörténeti munkának milyen ellenállásokon és hálózati viszonyokon kell keresztülhatolnia. Erre a történetre azonban nem térnek ki.<sup>53</sup>

<sup>49</sup> Gerhard Wittenberger–Christfried Tögel (szerk.): *Die Rundbriefe des „Geheimen Komitees“*. Bd. I–IV. 1913–1920. Edition diskord, Tübingen 1999–2007.

<sup>50</sup> Fenichel, Otto: *119 Rundbriefe (1934–1945)*. Szerk. Elke Mühlleitner und Johannes Reichmayr. Bd. I–II. Stroemfeld Verlag, Frankfurt am Main, Basel, 1998.

<sup>51</sup> Jan Assman: *Mózes, az egyiptomi*. Osiris, Bp., 2003. 24. old.

<sup>52</sup> A levelezéskiadások történeti és kritikai problémáiról lásd Ernst Falzeder: *A quoi appartient Freud? Réflexions sur l'édition des correspondances de Freud*. In: André, Haynal, Ernst Falzeder, Paul Roazen (ed.): *Dans les secrets de psychanalyse et son histoire*. PUF, Paris, 2005. 53–74. Manfred Pohlen: *Freuds Analyse. Die Sitzungprotokolle Ernst Blums*. Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 2006.

<sup>53</sup> Lásd erről Judith Dupont: *Egy kegyeletstörténet*. Thalassa 1997/2–3. sz. 59–68. old.

Negyedszázados levelezésük során a pszichoanalitikus mozgalom történetének e két nevezetes alakja több mint ezer levelet váltott egymással. A levelezés önmagában is monumentális teljesítmény volt: Freud és Ferenczi bizonyos időszakokban naponta többször is váltottak levelet. A teljesítmény azonban nem pusztán a levelek mennyisége, hanem azok tartalma, minősége szempontjából is egyedülálló. Bár sem Freud, sem Ferenczi nem volt hivatásos író, levelezésük – két rendkívül művelt, az irodalom és művészet iránt is roppant fogékony közép-európai polgár levelezése – bizonyos értelemben *irodalmi műként* is felfogható, számos valódi episztola található köztük. Mint minden műalkotásnak, e levelezésnek is igen sok rétege van, sokféle szempontból elemezhető. A levélfolyam burjánzó sorai között a személyes, intim vonatkozású beszámolókat, reflexiókat, vallomásokat éppúgy megtalálhatjuk, mint egy interszubjektíve megalapozott, kölcsönös pszichoanalízis nagyszabású kísérletét. A levelezést egy hatalmas analízis-folyamnak is felfoghatjuk, amelyben a fő analizált Ferenczi, ám képletesen és *töredékesen* maga Freud is díványra kerül. A levelezésben folytatott elméleti és módszertani eszmecsereik alapján számos Freud- és Ferenczi-mű egész keletkezéstörténetét rekonstruálhatjuk, az ötlettől a megvalósulásig. Megismerhetjük belőlük a pszichoanalitikus mozgalom „gründolásával”, szervezésével, irányításával, a belső konfliktusok kezelésével kapcsolatos tevékenységüket s a háttérben rejlő, igencsak konfliktusos csoportdinamikát; nem utolsósorban pedig a kollégákhoz, a pályatársakhoz, a külvilághoz, a közélet, a kultúra, a társadalom, a politika szereplőihez és eseményeihez való viszonyukat.

A levelezés, elsősorban Ferenczi részéről, egy nap mint nap készülő folyamatos önéletrajzi napló írásához hasonlítható, az önéletrajz folyamatát azonban állandóan megszakítják a kommentárok, az értelmezések és a teoretikus fejtegetések. A levelekben kibontakozó önéletrajz narratív struktúráját tekintve az esettanulmányokéval rokon, mivel egyrészt itt is betegség történetéről van szó, a tünetek leírásáról, másrészt kezeléstörténetéről – noha a kezelést többnyire Ferenczi maga végzi, a kezelés eszközeit Freud csak a kritikus pillanatokban (Ferenczi házasságának előmozdítása érdekében) veti be. Ferenczi saját, bizalmas emlékeit, élményeit, érzéseit, titkait értelmezendő anyagként tárja Freud, s talán még inkább saját maga elé. „Magam is kezelendő eset vagyok – nálam azonban annyiban tagadhatatlan a haladás, hogy ennek tudatában vagyok<sup>54</sup> – írja Freudnak, egy más helyen pedig így fogalmaz: „Bárhogy legyen is, megint egyszer dísztelenül mutatkoztam Ön előtt – minden gyerekes gyengémmel és túlzással. S ha amúgy érdektelennek találná ezt a borzasztóan hosszú levelet, mint egy pszichoanalitikus forrásban lévő ember önvallomása talán érdekelni fogja majd.”<sup>55</sup>

Többnyire azonban nem várja meg Freud értelmezéseit, hanem maga értelmezi azokat a saját készítéseit, amelyek vallomásra ösztönzik. Egy másik levelében így ír: „Addig-addig ingadozom egy közönséges levél és egy írásbeli analitikus gyónás között, amíg győzedelmeskedik az ebben az ingadozásban megnyilvánuló ellenállás, és a levél meg sem íródik. Hogy ezt közöltem Önnel: ez volt a kiút ebből a problémából. Bizonyára megérti és elnézi azonban, ha leveleimben még jó ideig eluralkodik a neurotikus ember egocentrizmusa.”<sup>56</sup>

Ennek a kettős struktúrájú önéletrajzi narratívumnak a sajátosságait jól mutatja a következő, kissé hosszabb levélrészlet, amely a két nő, Gizella asszony és annak leánya, Elma közötti vívódásának idején született. A levél egyrészt a gyermekkori emlékeket idézi fel

<sup>54</sup> Sigmund Freud–Ferenczi Sándor. *Levelezés*. Id. kiadás. I/2. köt. 362. sz. levél.

<sup>55</sup> uo. I/1. köt. 169. sz. levél.

<sup>56</sup> uo. II/1. köt. 520. sz. levél.



(körtörténet), másrészt azok jelentőségét értelmezi (kezeléstörténet). „Kis fekete macska. Visszaemlékezés kisebb szadizmusokra. Egyszer nagyon megrendültem, amikor Gizella nővéremet fejbe dobtam egy almával, amitől megdagadt a szeme, én meg azt hittem, megvakítottam. 6-8 évvel ezelőtt volt egy fehér kutyám, amellyel hasonlóan játszottam; azzal szekáltam, hogy hosszasan ugrattam a kesztyű után. Egyszer rémülten vettem észre, hogy a kínzásán túl jól szórakozom. Nagyon szeretem a kutyákat – a macskáktól kicsit félek (a női szexuális állattól?). Fialat medikusként megvizsgáltam a bécsi háziasszonyom mopszliját. Az állatnak erekciója támadt, s a péniszét a kezemhez dörzsölte. »Elcsodálkoztam« szexuális agresszivitásának erején. (Némileg izgalmi állapotba is jöhöttem, mert utána túlzott undorral vágta a földhöz az állatot.) Az állat rémesen tudta csikorgatni a fogait. Erről jut eszembe, hogy egyszer azt álmodtam Elmáról, hogy dühöngő kutyaként szét-tépi a papírjaimat. Nem akarom elhinni (talán az ellenállások miatt?), hogy most Gizella asszonnyal ugyanolyan rosszul akarnék bánni, mint egykor Gizella nővéremmel, akivel hároméves koromban (talán még korábban) a szakácsnő elkapott bennünket, amint kölcsönösen tapogattuk egymást, és (bepanaszolt anyánknál?) a konyhakéssel fenyegetett meg (nyilvánvaló kasztrációs fenyegetés). Az Elma-történet idején azonban valóban nagyon rosszul bántam G. asszonnyal. Megindító ragaszkodása az állandóan lerázott, mégis mindig visszakéredzkedő macskáéna felelne meg. (Meg kell jegyezmem, hogy betegségem kialakulása óta ismét nagyon melegen vagyok képes érezni G. asszony iránt, így a vele szembeni agresszivitást az álomban és a neurózisban kell kiélnem.) G. asszonyt tehát azért gyűlölöm, mert G. nevű nővérem miatt kasztrációval fenyegettek meg. G. nővérem valóban nem rokonszenves nekem, bár anyám szerint gyermekként jól megvoltunk egymással. Egy évvel idősebb nálam, gyermekkorában (tizenkét évesen) hisztériás fájdalmai voltak, ezek miatt megvettem. Most, hogy a férje tönkrement, otthon lakik anyánknál, s azzal keseríti meg anyám életét, hogy képtelen rossz helyzetével megbékélni. Kevesebb együttérzést tanúsítok iránta, mint amennyit a helyzet kívánna.”<sup>57</sup>

De bármennyire személyesnek tűnik is Ferenczinek ez a „vallomása”, igaza van a Freud–Ferenczi levelezésről szóló recenzió szerzőjének, Békés Verának abban, hogy a levelezés „hangneme – noha *bizalmasnak* (sőt némelykor igen *bizalmasnak*) mondható, mégsem igazán bensőséges. A levelekben az igazán személyes megnyilvánulások nagyon visszafogottak, mondhatni szemérmesek, beszédes hallgatásokkal, válasz nélkül hagyásokkal találkozunk – mindkét részről (...) Tudatosan és nem kis iróniával felvállalt szerepekkel találkozunk, ezért *nem lehet és nem is szabad mindent* a hétköznapi nyelv értelmében *szó szerint venni*. Megkockáztatható az a feltevés is, hogy a levelekben leírt személyes eseményeket is – a rá való reakcióikkal és a hozzájuk fűzött további kommentárokkal együtt – írók *paradigmatikus* esetek és helyes kezelési módjuk leírására (is) szánták, vagyis, hogy azokra mint tudományos kutatómunkájuk szerves részére (is) tekintettek.”<sup>58</sup>

Ez természetesen így van, és éppen ez a feszültség a bizalmas és a hivatalos, az informális és formális, a privát és a nyilvánosan megmutakozó identitás között az, ami a levelezés közös metanarratívumát megformált alkotássá emeli. Mindazonáltal van még egy főszereplője a levelezésnek, „szegény Konrád”, ahogyan a Carl Spitteler svájci író *Imago* című regényéből átvett kifejezéssel Freud és Ferenczi a saját testüket nevezik.<sup>59</sup> Ez a

<sup>57</sup> I/2. köt. 3062. sz. levél.

<sup>58</sup> Békés Vera: *Tudásszociológiai olvasatban – Sigmund Freud és Ferenczi Sándor levelezése*. BUKSZ, 2006/1. 3–11. old.

<sup>59</sup> Spitteler hatásáról lásd Erős Ferenc: „Szegény Konrád”. *Test és imágó az irodalomban és a pszichoanalízisben*. In: Pető Katalin (szerk.): *Életciklusok*. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, Bp., 2005. 199–209. old.

„Konrád” az, aki a drámai pillanatokban kajánul közbeszól és figyelmezteti gazdáját: „én is itt vagyok”. „Szegény Konrád” volt az a szál, amelyen Ferenczi megkísérelte, hogy Freuddal is kialakítson egyfajta kölcsönös analitikus kapcsolatot, és az öregedő Freud betegségeit, testi tüneteit megpróbálta visszavezetni ifjúkori barátjával és levelezőtársával, Wilhelm Fliess-szel való megoldatlan konfliktusára. Freud azonban elutasította Ferenczi ajánlatát erre a pszichoanalitikus segítségnyújtásra, és ez az elutasítás egyben kapcsolatuk elhidegülésében is szerepet játszott. Freud ellenállása azzal szemben, hogy Ferenczi analizálja őt, így jelenik meg egy 1910-es levélben, nem sokkal közös szicíliai vakációjuk után:

„Hogy már nem igénylem a személyiség Ön által említett teljes feltárulkozását, azt Ön nemcsak észrevette, hanem meg is értette, s helyesen tért vissza traumatikus gyökeréhez. De akkor miért erősködött tovább? A Fliess-eset óta, amely leküzdésének éppen tanúja volt, ez a szükséglet kihunytt belőlem. A homoszexuális megszállás részben visszavonódott, s a saját énem növelésére használódott fel. Nekem sikerült, ami a paranoiásnak nem. Vegye még hozzá, hogy többnyire nem nagyon jól éreztem magam, többet szenvedtem bélbántalmaimtól, mint amennyit be akartam vallani, s gyakran ezt mondtam magamnak: aki nem tud jobban úrrá lenni Konrádján, az tulajdonképpen ne utazzék.”<sup>60</sup>

Az élettörténet tehát bizonyos értelemben a *test* történetévé válik. „Szegény Konrád” az, aki az öregedő Freudot, csakúgy, mint Ferenczit, figyelmezteti az élet végességére. „Szegény Konrád” – Freud *A kísérteties* című tanulmányából kölcsönzött szavakkal „a továbbélés bizonyosságából a halál kísérteties, élő hírnökévé válik”.<sup>61</sup>

---

<sup>60</sup> Sigmund Freud–Ferenczi Sándor. *Levelezés*. Id. kiadás. I/1. köt. 171. sz. levél.

<sup>61</sup> Sigmund Freud: *A kísérteties*. In: Sigmund Freud: *Művészeti írások*. Cserépfalvi, Bp., 2001. 261. old.